

УДК 330.342.11

Мішура В. Б., Пономарьова Л. М.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНАЛІЗУ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Важливим напрямом аналізу родинного розподілу доходів на макрорівні є вивчення процесу формування доходів суспільства, їх структури, динаміки та напрямів використання. У системі національних рахунків (СНР) розроблено цілу низку показників, які слугують для аналізу виробництва, утворення, розподілу, перерозподілу та використання доходів і які є своєрідними індикаторами економіки. На нашу думку, розуміння того, як саме такі показники формуються, є підґрунтям макроекономічного аналізу родинного розподілу доходів.

Проблеми аналізу родинного розподілу доходів на макрорівні ще не належно досліджені. Дослідники [1–3] здебільшого приділяли увагу окремим аспектам державного регулювання доходів населення, зокрема, бюджетним методам. Вважаємо, що макроекономічний аналіз родинного розподілу доходів має охоплювати всебічне врахування впливу держави на формування доходів населення та прогнозування наслідків такого впливу.

Метою статті є дослідження стану та проблем макроекономічного аналізу родинного розподілу доходів, характеристика системи показників, які використовують в СНР для вивчення сектора домогосподарств на кожній із стадій розширеного відтворення та динаміки вкладу цього сектора в розширене відтворення економіки України.

Об'єктом СНР є національна економіка, тобто сукупність взаємопов'язаних інституційних одиниць – резидентів, які зайняті економічною діяльністю [4]. Інституційною одиницею (ІО) є елементарна господарська одиниця, яка може володіти активами, брати на себе зобов'язання, здійснювати економічну діяльність та операції з іншими економічними одиницями. Залежно від економічної поведінки всі резидентні ІО групують у п'ять секторів. Сектор складається із ІО, які ухвалюють однакові рішення відповідно до своєї діяльності та бажаних економічних результатів. Для прикладу, домашні господарства можуть виробляти продукцію, щоб реалізувати її на ринку або споживати. У цьому випадку їх називають некорпоративними підприємствами. Сектори економіки та їх характеристику представлено в табл. 1.

Кожен сектор економіки характеризується особливими завданнями та процесом утворення доходів. Тому набір показників, який описує їх діяльність, також є особливим для кожного сектора.

Проаналізуємо родинний розподіл доходів, який показує як грошовий дохід суспільства розподіляється між окремими домогосподарствами [5]. Зосередимось на показниках, які формують відповідні рахунки і описують процеси, притаманні сектору домогосподарств. Ці показники поєднані між собою балансовим взаємозв'язком.

Ступінь участі домогосподарств у виробництві благ в національній економіці є її важливим соціально-економічним індикатором. Адже виробнича діяльність цього сектора економіки є неформальною і її поживлення вказує на неможливість з тих чи інших причин працювати у формальному секторі. Тож важливе значення має адекватна оцінка виробничої діяльності домогосподарств [6].

Безпосереднім результатом виробництва є утворення, розподіл та перерозподіл доходів. Частка доходів, перерозподілених на користь сектора домогосподарств, має вирішальне значення. Вона є базою для формування, з одного боку, споживчого попиту, а з іншого – заощаджень. Масштаби резервних фінансових ресурсів домогосподарств та їхньої інвестиційної активності є важливими чинниками розвитку національної економіки [7].

Таблиця 1

Сектори економіки, їх функції та джерела утворення ресурсів [2]

Сектор	Інституційні одиниці	Джерело утворення ресурсів	Мета діяльності
Нефінансові корпорації	Підприємства, асоціації підприємців, торговельні палати тощо	Виторг від продажу товарів	Виробництво товарів
Фінансові корпорації	Банки, страхові компанії, інвестиційні та приватні пенсійні фонди, біржі тощо	Доходи від надання в кредит фінансових засобів; страхові внески	Фінансування; страхування
Загальне державне управління	Фонди соціального страхування, Державний Пенсійний фонд, державний фонд сприяння зайнятості населення тощо	Податки на Ю інших секторів; доходи від власності	Надання неринкових послуг; розподіл та перерозподіл національного доходу і національного багатства
Домогосподарства	Домогосподарства (як споживачі)	Заробітна плата, доходи від власності, трансфери	Споживання благ; заощадження
	Некорпоративні підприємства домогосподарств (як виробники)	Виторг від продажу товарів (змішаний дохід)	Виробництво благ
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	Релігійні та громадські організації, політичні партії тощо	Добровільні внески; пожертви; доходи від власності	Надання домогосподарствам неринкових послуг

В СНР для інституційних секторів економіки визначають такі рахунки: виробництва; первинного розподілу доходу; вторинного розподілу доходів; перерозподілу доходу в натурі; використання доходу; нагромадження.

За цим підходом, домогосподарства, поруч із іншими секторами національної економіки, беруть участь у всіх стадіях розширеного відтворення. Саме в результаті взаємодії із іншими секторами у домогосподарств формуються доходи.

Розглянемо детальніше стадії утворення, розподілу, перерозподілу та використання доходів сектора домогосподарств, тобто конкретизуємо структуру національних рахунків, на яких базується макроекономічний аналіз родинного розподілу доходів в СНР.

Показником результатів виробництва у СНР є випуск – вартість усіх створених резидентами країни благ та наданих послуг за певний період. У ресурсній частині рахунку виробництва показують випуск товарів та послуг, у розділі використання – проміжне споживання товарів та послуг.

Виробництвом у секторі домашніх господарств займаються некорпоративні підприємства (НКП), які належать домашнім господарствам. Вони виробляють товари та послуги для реалізації на ринку (ринковий випуск) та для використання в даному домашньому господарстві (випуск для власного кінцевого використання). Відповідно до цього розрізняють два види НКП [8–9]:

– ринкові некорпоративні підприємства – їх створюють для виробництва товарів та послуг для їх продажу або натурального обміну на ринку. Вони можуть займатись будь-яким видом виробничої діяльності і мати різну кількість найманих працівників, які не обов'язково мають бути членами даного домогосподарства;

– підприємства, які виробляють продукцію для власного кінцевого використання.

Виробнича діяльність домогосподарств охоплює виробництво і перероблення сільськогосподарської продукції, мисливство та рибальство, будівництво для власних потреб, виробництво предметів довгострокового користування, меблів, одягу тощо. Також виробництвом вважають оплачувані побутові і домашні послуги, надані домашньою прислугою, капітальний ремонт житла, а також умовно розраховану вартість проживання у власному житлі.

До проміжного споживання відносять [9]:

– купівлю товарів (інструментів, будівельних матеріалів тощо) та інші видатки, пов'язані з виробництвом;

– оплату послуг, пов'язаних з обслуговуванням домашніх тварин, послуг зі страхування тварин і господарських приміщень;

– плату за оренду господарських приміщень, автомобілів, устаткування, які використовують з метою виробництва;

– видатки власників будинків та квартир на поточний ремонт, на встановлення систем сигналізації.

Логічним продовженням процесу виробництва є утворення доходів, що показують у рахунку утворення доходу. Джерелом утворення доходів є валова додана вартість (ВДВ). Виробники використовують її для виплати заробітної плати працівникам, податків, пов'язаних із виробництвом та імпортом – державі. Крім того, вони отримують субсидії. Те, що залишається після цих виплат, називають валовим прибутком (змішаним доходом у домогосподарствах).

Із ВДВ домогосподарства виплачують оплату праці та чисті податки на виробництво (за мінусом субсидій). Відповідні виплати в цьому секторі здійснюють некорпоративні підприємства (працівникам виплачують заробітну плату, державі – податки, пов'язані з виробництвом). Оскільки оплату праці отримує лише сектор домогосподарств, то на даному етапі відбувається як переміщення ресурсів між секторами, так і всередині сектора, що можна вважати першим кроком родинного розподілу доходів. Адже тут можна побачити, як грошовий дохід суспільства розподіляється між домогосподарствами. Податки, пов'язані з виробництвом, повністю спрямовують в сектор загального державного управління. Те, що залишається в секторі домогосподарств, називають змішаним доходом. Змішаний дохід є доходом некорпоративних підприємств домогосподарств. Оскільки власник такого підприємства, як правило, сам в ньому працює, то розмежувати його дохід як власника і як найманого працівника практично неможливо. Так з'явився термін змішаний дохід [4].

Платежі, пов'язані із підприємницькою діяльністю, в СНР називають податками на виробництво та імпорт. Вони складаються з податків на продукти та інших податків, пов'язаних з виробництвом. До податків на продукти відносять податок на додану вартість (ПДВ), акцизний збір із вироблених в Україні та ввезених на територію України товарів, плата за придбання спеціального торгового патенту на здійснення торговельної діяльності та діяльності з надання побутових послуг, ввізне та вивізне мито, податок з реклами, податок на підприємницьку діяльність та інші. До інших податків, пов'язаних з виробництвом, відносять: податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин; земельний податок; фіксований сільськогосподарський податок; місцеві податки та збори; платежі до цільових фондів та інші. Перелік податків залежить від чинного законодавства і може щорічно змінюватись. Виходячи з цього, рахунок утворення доходу показує процес утворення доходів у процесі виробництва.

Домогосподарства є власниками частини чинників виробництва, що створює передумови для родинного розподілу доходів. Так, частина членів домогосподарств формує трудовий потенціал інших секторів економіки, де вони працюють і отримують основну частину своїх доходів. Отримання доходів відбувається на стадії первинного розподілу доходів. Тут і на наступних стадіях сектор домогосподарств (як і інші сектори) розглядається не як виробник, а як отримувач доходів за відповідні ресурси, що їх вони постачають на ринок. На цьому етапі бачимо вже переміщення доходів між секторами економіки на користь сектора домогосподарств.

Первинні доходи домогосподарств – це доходи від зайнятості та від власності. Є два види доходів від зайнятості: оплата праці та змішаний дохід. Оплату праці наймані робітники отримують у грошовій або натуральній формі за виконану роботу. Змішаний дохід є доходом некорпоративних підприємств домогосподарств, про що вже йшлося.

Варто зауважити, що у СНР до доходів домогосподарств приписують так звані умовно нараховані доходи. Це, наприклад, рента від проживання у власному житлі. Зміст цього приписування полягає в тому, що осіб, котрі живуть у власних помешканнях, вважають власниками засобів виробництва (основного капіталу). Розмір цієї ренти має відповідати потенційній ринковій вартості проживання у цьому житлі. Крім того, деякі дослідники пропонують також вважати доходами домогосподарств вартість послуг від володіння домашнім майном. У цьому випадку доходи мали б дорівнювати амортизаційним відрахуванням (аналогічно як з основним капіталом).

Отже, унаслідок первинного розподілу доходів, домогосподарства отримують від інших секторів оплату праці, змішаний дохід та доходи від власності. Проте цей розподіл не забезпечує засобами існування всі домогосподарства. Наприклад, сім'я у складі двох непрацюючих пенсіонерів не отримує доходи від зайнятості. Тому вкрай важливим є перерозподіл доходів, в процесі якого домогосподарства отримують соціальні допомоги (пенсії, допомоги з безробіття, стипендії тощо) та інші поточні трансфери (добровільні внески і пожертви, гуманітарну допомогу в грошовій формі). Водночас ті домогосподарства, що отримують первинні доходи, виплачують податки на доходи і власність, відрахування на соціальне страхування та страхові виплати, не пов'язані із страхуванням життя.

Після виплати податків та отримання грошових трансферів у домогосподарств залишається валовий наявний дохід (ВНД). Це максимальна сума, яку населення може витратити на споживання, без залучення своїх грошових заощаджень, доходів від реалізації активів, а також збільшення своїх зобов'язань.

Кошти, вилучені у домашніх господарств сектором загального державного управління у вигляді податків і подібних платежів, повертаються у вигляді соціальних трансферів у натуральній формі (послуги освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення тощо).

Унаслідок цього додаткового перерозподілу утворюється так званий валовий скоригований наявний дохід (ВСНД). Скоригований наявний дохід домогосподарств перевищує їх наявний дохід на суму отриманих трансферів у натуральній формі. В Україні ці трансфери охоплюють пільги з оплати житлово-комунальних послуг, транспорту і зв'язку.

Таким чином, домашні господарства втрачають унаслідок перерозподілу доходів у грошовій формі, але отримують компенсацію цих втрат. Така система призводить не тільки до підтримання рівня фактичного кінцевого споживання, але і до значної корекції структури споживання домогосподарств на користь найменш забезпечених одиниць сектору. Та водночас це обмежує вибір домогосподарств у споживанні неринкових індивідуальних послуг, що негативно впливає на їх якість.

Після того, як сектори отримують валовий наявний дохід, вони починають його використовувати. Валовий наявний дохід домогосподарств (ВНД^{ДГ}) у процесі використання

поділяється на дві частини: кінцеве споживання та валове заощадження. На стадії використання скоригованого наявного доходу до видатків домогосподарств на кінцеве споживання приєднуються соціальні трансфери в натурі.

Споживання, залежно від його характеру, в системі національних рахунків поділяють на проміжне та кінцеве. Кінцеве споживання характеризує видатки господарських одиниць на купівлю товарів та послуг, які використовують безпосередньо для задоволення поточних потреб. Кінцеве споживання домашніх господарств охоплює видатки на продукти харчування та непродовольчі товари (сума видатків на купівлю); споживання продуктів харчування власного виробництва (із особистого селянського господарства) та непродовольчої продукції власного виробництва; споживання у натуральній формі за рахунок соціальних та інших трансфертних платежів. Валове заощадження визначають балансовим методом як ту частину наявного доходу, котру не витратили на кінцеве споживання.

Фактичне кінцеве споживання домогосподарств – це вартість усіх товарів та послуг, придбаних домогосподарствами для споживання незалежно від джерела фінансування. Воно складається із видатків на фактичне кінцеве споживання та отриманих трансферів від державних установ і некомерційних організацій.

Як ми зазначали на початку, поточні рахунки в СНР підсумовуються рахунками нагромадження. Українська статистика становить рахунок капіталу. Він охоплює такі показники: чисте заощадження, капітальні трансфери одержані та сплачені, валове нагромадження основного капіталу, споживання основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, придбання за виключенням вибуття цінностей та чисте кредитування.

Валове нагромадження основного капіталу – це купівля об'єктів довгострокового використання (з терміном служби більше одного року) для створення в майбутньому доходу внаслідок їх впровадження у виробництво.

Валове нагромадження сектора домогосподарств охоплює [4]:

- купівлю зі врахуванням вибуття житла, що перебуває у власності громадян;
- основні фонди особистих селянських господарств та фермерських господарств (робоча та продуктивна худоба, багаторічні насадження, господарські будівлі, сільськогосподарська техніка) тощо.

Балансуюча стаття рахунку капіталу може бути додатною (тоді її називають чистим кредитуванням) і від'ємною (чисте запозичення). У першому випадку сектор володіє вільними ресурсами, які він може позичити іншим секторам, у другому – ця інституційна одиниця користується засобами іншого сектора.

Капітальні трансфери складаються із податків на капітал, інвестиційних субсидій, інших капітальних трансферів. Податки на капітал охоплюють податки на вартість активів та чисту вартість основного капіталу, що належить домогосподарствам. Інвестиційні субсидії складаються із капітальних трансферів у грошовій та натуральній формі, що їх домогосподарствам надає сектор загального державного управління для фінансування видатків на купівлю основного капіталу.

Отже, ми показали послідовність опису діяльності домогосподарств у термінах СНР та вказали на те, як методологія СНР забезпечує макроекономічний рівень аналізу і дає змогу комплексно вивчати родинний розподіл доходів у розрізі стадій розподілу та перерозподілу національного доходу, що, своєю чергою, є підґрунтям для прийняття та оцінки управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

1. Доведено, що участь домогосподарств у виробництві благ в національній економіці є її важливим соціально-економічним індикатором. Виробнича діяльність цього сектора економіки є неформальною і її поживлення вказує на неможливість з тих чи інших причин працювати у формальному секторі.

2. Встановлено, що частка доходів, перерозподілених на користь сектора домогосподарств, є базою для формування, з одного боку, споживчого попиту, а з іншого – заощаджень.

3. Аргументовано, що масштаби резервних фінансових ресурсів домогосподарств та їхньої інвестиційної активності є важливими чинниками розвитку національної економіки.

4. Доведено, що в системі національних рахунків для інституційних секторів економіки визначають такі рахунки: виробництва; первинного розподілу доходу; вторинного розподілу доходів; перерозподілу доходу в натурі; використання доходу; нагромадження.

5. З'ясовано, що виробнича діяльність домогосподарств охоплює виробництво і перероблення сільськогосподарської продукції, мисливство та рибальство, будівництво для власних потреб, виробництво предметів довгострокового користування, меблів, одягу тощо; також виробництвом вважають оплачувані побутові і домашні послуги, надані домашньою прислугою, капітальний ремонт житла, а також умовно розраховану вартість проживання у власному житлі.

6. Обґрунтовано, що змішаний дохід є доходом некорпоративних підприємств домогосподарств; оскільки власник такого підприємства, як правило, сам в ньому працює, то розмежувати його дохід як власника і як найманого працівника практично неможливо.

7. Визначено, що домогосподарства є власниками частини чинників виробництва, що створює передумови для родинного розподілу доходів; частина членів домогосподарств формує трудовий потенціал інших секторів економіки, де вони працюють і отримують основну частину своїх доходів.

8. Доказано, що унаслідок первинного розподілу доходів домогосподарства отримують від інших секторів оплату праці, змішаний дохід та доходи від власності; проте цей розподіл не забезпечує засобами існування всі домогосподарства.

9. Встановлено, що унаслідок додаткового перерозподілу доходів утворюється валовий скоригований наявний дохід (ВСНД). Скоригований наявний дохід домогосподарств перевищує їх наявний дохід на суму отриманих трансферів у натуральній формі, які охоплюють пільги з оплати житлово-комунальних послуг, транспорту і зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кожем'якіна С. М. Удосконалення методичних підходів до визначення наявного доходу домашніх господарств за СНР / С. М. Кожем'якіна // Збірник статей молодих вчених НДЕІ Мінекономіки України «Формування ринкових відносин в Україні». – К., 1998. – Вип. 5. – С. 240–252.

2. Марець О. Р. Домогосподарство в умовах ринкової трансформації економіки України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 / Марець Оксана Романівна. – Л., 2004. – 208 с.

3. Петруня Ю. Є. Еволюція теорії ринкової поведінки споживача / Ю. Є. Петруня, І. О. Гут // Теорії мікро-макроекономіки : збірник наукових праць професорсько-викладацького складу та аспірантів. – К. : Академія муніципального управління, 2001. – Вип. 8. – С. 3–11.

4. Национальное счетоводство : учебник / под ред. Б. И. Башкатова. – 2-е изд. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 608 с.

5. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / за ред. С. Панчишина, М. Савлука. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003 – 406 с.

6. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К. : CD-Вид-во «ІНФОДИСК» (програма оболонка), 2007.

7. Суринов А. Е. Введение в национальное счетоводство / А. Е. Суринов. – М. : ИИЦ «Статистика России», 2005. – 356 с.

8. Офіційний сайт Держкомітету статистики України. Національні рахунки інституційних секторів економіки за 2006 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/vvp/nrzise/nrzise2006_u.htm.

9. Офіційний сайт Держкомітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/s_nac_r.